

Recensions Bibliogràfiques

VÀRIA

ACTAS DEL IX CONGRESO NACIONAL DE NUMISMATICA, Elx, 1994, 407 p.

El congrés fou celebrat els dies 2-6 de novembre de 1994 i les seves notes foren publicades de manera quasi immediata. El seu contingut és el següent.

CRÓNICA DEL IX CONGRESO NACIONAL DE NUMISMÁTICA. *Alejandro Ramos Molina*

«La Ceca de Saitabi. Perspectiva metodológica en el estudio de las cecas ibéricas», *Pere P. Ripollès, Universitat de València*.

«Arse-Saguntum: la difusión de su moneda», *Manuel Gozalbes Fernández de Palencia*.

«La dispersión de las monedas de Ilipa Magna», *Alicia Arévalo González*.

«La moneda de plata de Sekaisa», *Marivi Gomis Justo*.

«En torno a la localización de la Ceca de Ikalesken», *Asunción Martínez Valle*.

«Notas sobre numismática e historiografía: Berlanga y las Homonoias Hispano-Africanas», *Bartolomé Mora Serrano (Universidad de Málaga)*.

«Moneda Griega y Púnica de Hispania: las primeras emisiones», *Marta Campo*.

«“Mesa Redonda” - Legislación Internacional y adaptación de las normas españolas», *Jesús Vico*.

«El Prótomo de caballo: una interpretación para su tipo en los reversos de la moneda Hispano-Cartaginesa», *Rafael Ramos Fernández*.

«Análisis metalográfico en el monetario del Museo de Zamora», *Mª Soledad Parrado Cuesta*, (Con un estudio de Laboratorio a cargo de *Jesús Martín Gil*)

«Las emisiones de Carthago Nova: uso y función de la moneda cívica», *M^a del Mar Llorens Forcada*.

«Hallazgos arqueológicos y circulación monetaria. Disfunciones metodológicas en el estudio de la Hispania Romana», *Juan Manuel Abascal Palazón*, *Universidad de Alicante*.

«El monetario del Museo Arqueológico provincial de Alicante», *Julio Ramón Sánchez*.

«Sobre dos monedas halladas en el templo romano de Ilici», *Alejandro Ramos Molina*

«Los fondos numismáticos del museo arqueológico municipal de Crevillent (Alicante)», *Julio Trelis Martí*, *Museo arqueológico municipal de Crevillent*.

«Un tesorillo de Aurei de época claudia hallado en la romana Iluro (Mataró, el Maresme)», *Xabier Cela*, *Eva Chadwick*, *Carles Martí*, *Carme Puerta*. *Museu comarcal del Maresme-Mataró*.

«Dos nuevos tipos monetales de moneda romana altoimperial», *Ignacio Arrizabalaga Lafuente*.

«Monedas procedentes de la Porta Decumana de Barcino: un ejemplo de circulación monetaria tardorromana», *Teresa Marot*.

«Aproximación a la circulación monetaria en el Alt Penedès», *Maria Clua i Mercadal*.

«Monedas e Historia: la fundación de Ilici, hace dos mil años, según una de sus acuñaciones», *Antonio Beltrán*.

«Las emisiones monetarias de Marco Aurelio: la propaganda imperial y su documentación», *José Antonio Garzón Blanco*.

«OB-Numerales griegos metrológicos en la amonedación romana», *Josep Pellicer i Bru* (*ANE Barcelona*).

«Caracterización mediante microscopía electrónica de barrido (SEM) de monedas romanas de Villamartín (Cádiz)», *Mª Jossé Feliu Ortega* (*Departamento de Química-Física UCA*), *Mª Dolores López de la Orden* (*Departamento de Historia, Geografía y Filosofía UCA*), *Joaquín Martín Calleja* (*Departamento de Química-Física UCA*).

«Depósito monetario del siglo IV d. C. procedente de Bierzo (León)», *Manuel Abad Varela*.

«Chi-Quadrada o regresión?», *L. Villaronga*.

«Circulación monetaria de época, emiral en el país valenciano: el problema de las primeras emisiones en cobre», *Carolina Doménech Belda*.

«Moneda califal en la colección del departamento de prehistoria y arqueología de la universidad de Valencia», *M^a del Mar Pascual-Ahuir Giner*.

«Las monedas medievales de Gipuzkoa halladas en yacimientos arqueológicos», *Ana Isabel Echevarría Olaiz (Sección Arqueológica Histórica. Sociedad Ciencias Aranzadi) y Maria Clua Mercadal*.

«Las emissions episcopals de Vic de Ramon d'Anglesola (1264-1298)», *M. Crusafont i Sabater, Anna M. Balaguer*.

«El Carlín Navarro: Tipología y documentación», *Miquel Ibáñez y Luis Gómez Almoyna*.

«Novedades sobre el ordenamiento monetario de 1471 por Enrique IV», *León Hernández-Canut y Fernández-España*.

«Presencia en la moneda de los Reyes Católicos de la formación del estado moderno», *María Ruiz Trapero, catedrática de «Epigrafía y Numismática». Universidad Complutense de Madrid*.

«Uso de la moneda como matriz sigilar en el siglo XV valenciano», *Marisa Cabanes y Ramón Baldaquí*.

«Numismática de Santa María de Mave (Palencia)», *José Raúl Vega de la Torre. Instituto de Prehistoria y Arqueología "Sautuola"*.

«La reforma monetaria de la plata de 1642», *Javier de Santiago Fernández, Departamento de ciencias y Técnicas Historiográficas (Universidad Complutense de Madrid)*.

«Las modificaciones del vellón y su influencia en el precio de la plata en Castilla (siglos XVI y XVII)», *Carlos Vera García (S.N.A) y Mercedes García Martínez (U. de O.)*

«El peso fuerte español como elemento clave del sistema monetario y del comercio exterior Magrebí durante la época de los primeros Borbones españoles (siglo XVIII)», *Vicente Fernández Bendito. Universidad Complutense de Madrid*.

«Moneda conmemorativa española», *Rafael Fera*.

A.M. Balaguer

DICCIONARI DE LA LLENGUA CATALANA. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona-Palma de Mallorca- València, 1995.

Comentarem l'aspecte numismàtic del diccionari, que fou realitzat pels sotasignants. El procés consistí en una selecció de termes a afegir, corregir o suprimir, partint bàsicament dels llistats i definicions del diccionari *Fabra* i del diccionari d'*Enciclopèdia catalana*, a més d'altres fonts complementàries. En relació al *Fabra* les incorporacions foren molt importants —més del 75%— perquè en realitzar-lo el seu autor no pogué comptar amb l'ajut de cap especialista. És per això que hi mancaven paraules tan bàsiques com *croat*, que només constava com a habitant de Croàcia o bé persona que anà a les croades, *pacífic* que apareixia com a home de pau o bé com a nom de l'oceà, *sisè* que apareixia només com a terme numèric i moltíssimes altres. La major part de les escasses definicions que hi constaven eren molt correctes, però n'hi havia també d'errònies com *billó* o d'altres de molt imprecises com *flori* o *ducat* que hi eren definides com «monedes d'or i argent antigues de diferents països». *El Diccionari de la Gran Enciclopèdia* era en millors condicions perquè en revisar la segona edició de la *Gran Enciclopèdia Catalana* havíem fet moltes esmenes i incorporat termes nous. El treball es realitzà sobre una població aproximada d'unes dues-centes paraules que comprenien unes tres-centes acepcions. Incorporàrem 130 termes nous i esmenàrem una trentena llarga d'entrades, actuant sobre un total de 206 acepcions. La millora ha estat, doncs, molt important, però cal lamentar que a última hora i de forma unilateral es fessin algunes supresions o esmenes i no es tingués en compte de corregir errades per nosaltres ja assenyalades. Aquesta és la raó de que hi manqui l'entrada *dirhem*, quan hi ha *felús* i *dinar* o que hi manqui *doblenç* mentre que sí que hi trobarem *senar*, *tern* i *quatern* o bé que s'hi hagi introduït *morlà* i en canvi s'hagi eliminat *melgorès* que era més important. D'altra banda s'ha llevat a la paraula *sou* el seu significat principal com a reunió de dotze diners i no s'ha esmenat a la paraula *taler* la incomprendible definició de «ral de vuit duros» quant havia de dir, i ho vàrem advertir, «ral de vuit —o millor peça de vuit— o duro».

M.Crusafont i Anna M. Balaguer

“HOMENAJE A ANTONIO OROL. ARTÍCULOS REUNIDOS”, *Numisma*, núm. 231, julio-diciembre, 1992, 311 p.

En editar l'obra dispersa d'Antonio Orol Pernas la *Sociedad Ibero-Americana de Estudios Numismáticos* ha tributat el millor homenatge que podia fer-se a la figura i a la labor del malaguanyat numismàtic gallec.

Els treballs omplen un volum sencer de *Numisma* (311 pàgines) que serà ben útil sobretot per a la consulta d'aquells articles d'Orol que foren publicats fora de l'àmbit de les revistes de l'especialitat.

El contingut del volum és el següent:

- «Dos notas de numismática Medieval: la ceca tres puntos y nueva acuñación de Enrique IV».
- «Ordenación cronológica de las acuñaciones coruñesas de Alfonso XI».
- «Acuñaciones compostelanas de Enrique II».

- «Acuñación de Juan I de Castilla como rey de Portugal».
- «Un “cornado” de Pedro I y una «blanca» de Enrique III».
- «Dobla de cuarenta maravedís de Pedro I».
- «Aportación a la numismática medieval. Monedas castellanas sin marca de ceca».
- «Las monedas en la época de *La Celestina*».
- «Las monedas medievales castellano-leonesas».
- «Primera acuñación del reino portugués».
- «Acuñaciones de Sancho IV».
- «Monedas ecuestres de Alfonso VII de Castilla y León. Acuñación conmemorativa labrada en el Reino de Galicia».
- «Dineros salamanqueses de Fernando II de León».
- «Acuñación constitucional de Isabel II».
- «Numismática gallega».
- «*Gran Enciclopedia Gallega*. “Numismática”».
- «Nueva moneda mallorquina de doce dineros-1808».
- «Triente de Recaredo, inédito, acuñado en Lugo».
- «Interpretación histórica de las acuñaciones con influencia hispano-portuguesa».
- «Quinto centenario de Pardo de Cela-Valle de Oro».
- «Probable ceca medieval en Soria».
- «Monedas reselladas en Trujillo».
- «Madrid-Retiro, la ceca que nunca existió».
- «La Real Casa de Moneda de Trujillo».
- «Problemas de numismática medieval».
- «Bases para el estudio de la cronología en las acuñaciones castellano-leonesas».
- «Notes for future studies on the chronology of the Castilian-Leonese coinage».
- «Bases para el estudio de la metrología en las acuñaciones castellano-leonesas».
- «Notes for future studies on the metrology of the Castilian-Leonese coinage».
- «Un tesoro de monedas de plata de finales del siglo XV encontrado en Larache (Marruecos)».
- «The Larache (Morocco) hoard of late fifteenth century Iberian silver coins».
- «Bases para el estudio de la circulación monetaria en las acuñaciones castellano-leonesas».
- «Numismática castellano-leonesa».
- «Numismática y sigilografía. Edad Media Castellano Leonesa».
- «La Real Casa de Moneda de Córdoba en el siglo XVII (Una ceca hasta hoy desconocida)».
- «Nueva ceca en Madrid. La casa de moneda de molinos de la Puerta de Alcalá».
- «Otras colaboraciones en prensa».
- «Procedencia de los artículos publicados en el presente volumen».

Aquest volum fou precedit per un primer volum d'homenatge a Antonio Orol (*Numisma*, núm. 230) que recollia dinou estudis que li dedicaren estudiosos de la moneda que havien estat amics seus.

VIII CONGRESO NACIONAL DE NUMISMÁTICA (Avilés-4 abril, 1992). *Memoria*. Editat per Museo Casa de la Moneda, Madrid, 1994, 655 p.

Es tracta de l'edició de les actes de l'esmentat congrés organitzat per la sociedad Numismática Avilesina i que es celebrà en aquella localitat asturiana els dies 1-4 d'abril 1992. Una breu salutació introductòria de Claudio López-Arias, president de la Sociedad Numismática Avilesina, encapçala el volum. El seu contingut és el següent:

Ponències

Los problemas actuales de los estudios numismáticos. Coleccionismo y archivo. Temas de discusión. I. Problemas actuales, *Antonio Beltrán*.

Los problemas actuales de los estudios numismáticos. Coleccionismo y archivo. Temas de discusión. II. Archivo y exposición, *Rafael Feria*.

Moneda condal catalana, *Anna M. Balaguer*.

Acuñaciones transpirenaicas de Navarra, Catalunya y Aragón, *M. Crusafont i Sabater*.

La circulación monetaria en el noroeste de la Península Ibérica durante la antigüedad, *Narciso Santos Yanguas*.

Circulación monetaria en Hispania durante el período republicano y el inicio de la dinastía Julio-Claudia, *Pere P. Ripollès*.

Circulación monetaria durante el Bajo Imperio romano, *Manuel Abad Varela*.

Comunicacions

Actualización de la moneda de Carthago-Nova, *Diego Enrique Castaño*.

Iconografía numismática de las provincias asiáticas y africanas en Trajano, Adriano y Antonino Pio, *José Antonio Garzón Blanco*.

Contribución al catálogo de numismática árabe medieval, *Salvador Fontenla Ballesta*.

Dos tesoriillos de denarios ibéricos del Castro de Chano, provincia de León, *Pilar Alegre Mancha i Jesús Celis Sánchez*.

Las acuñaciones hechas en las atarazanas de Sevilla en 1535 y 1536, *Francisco de Paula Pérez Sindreu*.

Algunos datos sobre la colección de numismática antigua del Museo Municipal de Santander, *José Raúl Vega de la Torre*.

Medallas de proclamación del siglo XVIII en el Museo Arqueológico de Sevilla, *Carmen Inés Martín Gómez*.

Manuel López Pereira, un arbitrista al servicio de Felipe IV. Aportación a la crisis monetaria del siglo XVII, *Javier De Santiago Fernández*.

La numismática de «El Castellás», Xilxes-la Plana Baixa (Castellón), *Vicente Falcó Fuertes y José María García Fuertes*.

Estudio de la moneda hispano-romana de Asturica Avgvsta a través de sus densidades, *Maria Soledad Parrado Cuesta*.

El denario de Celse, *José Antonio Ocharán Larrondo*.

La inexistencia de anversos con la leyenda ETA-ON en los ases de Bentian, *José Antonio Ocharán Larrondo*.

Estudio de los materiales numismáticos del yacimiento de la iglesia de Sant Vicenç de Malla (Osona, Barcelona), *Maria Clua i Mercadal*.

Ercavica: La emisión de Calígula. Estimación del número de cuños originales, *Mariví Gomis Justo*.

Hallazgos monetarios del siglo III en el territorio de la Galicia actual, *Milagros Cavada Nieto*. Aproximación a las monedas del príncipe Alfonso de Castilla, 1465-1468, *Fernando Castillo Cáceres*.

Estudio de una supuesta medalla tartésica a partir de un documento del siglo XVII, *Vicente Fernández Bendito*.

El significado cronológico de las imitaciones bajo-imperiales: Estudio de un tesorillo hallado en Barcelona, *Teresa Marot*.

Contribución al conocimiento de la numismática navarro-aragonesa. Tipología de las acuñaciones de los siglos XI y XII, *Miguel Ibáñez Artica*.

La colección Gómez-Moreno de los fondos monetarios del Museo de Málaga, *Bartolomé Mora Serrano*.

Aportación al catálogo de plomos monetiformes de Hispania: La tessera de Puente Melchor (Puerto Real, Cádiz), *Carmen Alonso Rodríguez y Mercedes Rodríguez de Zuloaga*.

Monedas de Gades en el término municipal de Puerto Real (Cádiz), *Inmaculada Pérez López y Milagrosa Sánchez Andreu*.

Addenda: Análisis de monedas por microscopia electrónica de barrida (SEM), *J. Martín Calleja; Mª J. Feliú Ortega y J. Moral de Dios*.

Dineros, préstamos y monedas en el siglo XV en Italia y en España, *Valentín Soria Sánchez*. Anotación breve sobre monedas ibéricas, griegas, romanas, visigóticas, hebreas y árabes, *Valentín Soria Sánchez*.

Distribución de los ejemplares de bronce de la caetra, *Luis Sagredo San Eustaquio*.

Los estudios de numismática en Galicia: problemas y perspectivas, *Fernando Acuña Castroviejo*.

Colección numismática del Museo de Ponteareas, *Lucía Ansemil Parada*.

Los fondos numismáticos en los museos: inventario y catalogación, *Belén Sáenz-Chas Díaz*.

Moneda de plata romana de la colección Blanco-Cicerón, *Mar Zabaleta Estévez*.

Gestión informatizada de una colección de monedas imperiales romanas, *Carlos Vera García*.

Las monedas de oro del Banco de España, *Teresa Tortella*

El «mencal» ponderal castellano en el reinado de Alfonso X (1252-1285), *Josep Pellicer i Bru*.

Posibles ofrendas monetales a las Nymphis o a Salvti en el balneario hipertermal de Baños de Montemayor (Cáceres), *Manuel Abad Varela*.

A. M. Balaguer

MÓN ANTIC

ALFARO ASINS, Carmen, *Catálogo de las monedas antiguas de oro del MAN*, ed. Museo Arqueológico Nacional, Madrid, 1993, 390 p. amb 76 lams.

Amb la publicació d'aquest volum hom inicia la publicació dels fons de moneda d'or del gabinet numismàtic del Museo Arqueológico Nacional de Madrid. Aquest és un treball en el que la seva conservadora en cap, Carmen Alfaro, ha dedicat especial atenció i molt d'esforç des de que fou nomenada en aquest càrrec.

El volum ara aparegut —que esperem sigui el primer d'una sèrie successiva i continuada de volums que vagin publicant també els fons medievals i moderns de moneda d'or— conté únicament les monedes antigues d'or gregues i romanes que conserva l'esmentat gabinet. Cataloga setanta quatre monedes del món grec, cinc áuris de la República romana, i set-centes divuit peces de l'Imperi romà. Aquests darrers s'extenen des d'August fins a l'emperador usurpador d'Orient Basilisc (475-476 dC). En aquesta sèrie hi trobem peces tant interessants com ho són els àuris provincials romans emesos a Lugdunum o bé els que possiblement s'encunyaren a Cesa Augusta i Colonia Patricia, per exemple.

La fitxa tècnica de cada moneda catalogada és molt completa i específica el número, pes, mòdul, posició d'encunys, conservació, lloc de troballa i la descripció de la peça amb la corresponent referència bibliogràfica. A part d'aquestes dades, adients a una correcta catalogació numismàtica, l'autora n'hi afegeix d'altres de caràcter més netament museogràfic, com és ara aquelles dades que fan referència a l'ingrés de la peça al museu, col·lecció de la que procedeix, catàlegs o publicacions en la que ha estat esmentada.

L'autora ha realitzat un dificultós i intens treball en la reconstrucció de la història de la col·lecció de monedes del MAN i en concret de cada moneda, tasca que queda reflectida en els capítols introductoris. En aquests es fa una panoràmica del que era la col·lecció fins a l'any 1936, de la incautació de la moneda d'or durant la guerra 1936-1939 i, finalment, la trajectòria de la col·lecció des de 1939 fins avui.

L'obra es completa amb una presentació aïncial, seguida d'una introducció general a la moneda d'or en el món antic i d'un apèndix que conté un catàleg d'empremtes de monedes romanes d'or, el qual fou donat al museu per M. Gómez Moreno l'any 1944. L'obra disposa d'índex del catàleg que faciliten la consulta.

F. Mateu i Llopis, que havia estat conservador de la col·lecció, prologa el volum.

El treball numismàtic i museogràfic realitzar per Carmen Alfaro ha proporcionat als estudiosos de la moneda a l'antiguitat una eina de treball utilíssima que cal agrair. Només esperem que la tasca segueixi per altres períodes.

A.M. Balaguer

BASTIEN, P. *Le buste monétaire des empereurs romains*, Tres volums, Editions Numismatiques Romaines, Wetteren, 1992, 1993 i 1994; 768 pgs. + 46 pgs, i 263 làm.

És la primera obra de conjunt dedicada als diversos elements del bust monetari dels emperadors romans, des d'August a la fi de l'imperi d'occident.

És impressionant l'envergadura del projecte. Només cal veure el tercer volum amb 263 làmines, que il·lustren l'obra, on a més de les monedes trobem els models: escultures, camafeus i entalles.

La importància de la representació imperial a les monedes és de tota evidència. La difusió del retrat del príncep a les monedes tenia un paper notable a la vida de l'imperi.

La primera preocupació del nou emperador o de l'usurpador de torn, era d'emetre moneda amb la seva imatge, la qual cosa posa de relleu la sensibilitat del poble a aquest signe de sobirania.

També demostra aquesta importància, malgrat sigui de signe negatiu, l'ordre de suprimir les efígies i inscripcions del príncep condemnat per una *damnatio memoriae*.

És en aquest sentit que s'expressa l'autor al comentar críticament el parer d'altres autors, que subestimen la importància d'aquesta propaganda.

És lògic pensar en les múltiples i variades transformacions del bust monetari imperial a través dels diversos segles de la seva durada. Essent aquest estudi el motiu de l'obra, es fa palesa la importància i complicació del treball emprés pel Dr. Bastien.

El procés general és passar del bust nu a l'origen del principat d'August, a les vestidures més complicades dels emperadors tardans. Els límits cronològics de l'obra són del 27 aC al 476 dC. A més, tracta de l'evolució dels bust de les emperatrius, també inclòs en l'obra.

Perquè el lector tingui una idea de l'abast de l'obra, serà suficient donar una llista resumida de l'índex.

Pels emperadors, primera part: el cap. Pentinat, barba, corona de llorer i de roure, radiada, d'espiga, rostral, mural, torrejada, diadema, nimbe, vel i casc.

Segona part: el bust. Que pot ser nu, el *paludamentum*, la cuirassa, el mantell consular i de demiürg. Bust de front i el de Janus.

Tercera part: els atributs del bust i la mà aixecada. L'ègida, el Gorgoneion, la pell de lleó de Nemea. I feix de llamps, el caduceu, la fíbula, el ceptre, la hasta, les fletxes, l'escut, el globus nicèfor i crugicer i alguns altres.

Per les emperatrius: el pentinat, ornaments, vestit, joies i atributs. I a més, els busts múltiples i els símbols associats al bust.

L'autor a la fi del seu treball proposa un còdi per la descripció de tots els tipus de bust per ser emprat internacionalment, esperem la seva acceptació pels numismàtics de tot el món. Estem davant una obra que corona tota l'activitat numismàtica del Dr. Bastien essent una mostra del seu gran saber i de la voluntat de treball que ha guiat sempre la seva vida, i sempre serem deutors de totes les seves ensenyances.

L. Villaronga

GIARD, J.B. *Ripostiglio della Venèra. Nuovo catalogo illustrato*, volume I, Gordiano - Quintillo.

ESTIOT, S. *Ripostiglio della Venèra. Nuovo catalogo illustrato*, volume II/1, Aureliano.

Comune di Verona, Musei e Gallerie d'Arte, «L'Erma de Bretschneider» Roma, 1995.

Aquests dos volums segueixen al publicat l'any 1987 per S. Estiot, el II/2, amb les monedes de Tàcit i Florià, del qual donarem notícia en el volum 17-18 d'*Acta Numismàtica*.

Del tresor amb 50.591 monedes, el volum I inclou 11.077 monedes de Gordià III a Quintil i el II/1, 10843 d'Aurelià. Aquestes representen el 20% del total del tresor.

Pel període que va de Valerià a Claudi II, la seca de Roma és la millor representada amb 12 oficines de treball. La seca de Milà ocupa un lloc més modest malgrat la proximitat a la Venèra.

La gran quantitat de material permet un estudi exhaustiu fet sota tots els aspectes numismàtics, donant una visió històrica de la decadència de l'Imperi romà a la segona meitat del segle III dC.

Els fet militars i les invasions vingudes del nord expliquen la gran necessitat de moneda, la soldada de l'exèrcit era sempre el més perentori. En essència, el tresor de Venèra és un document magistral pel paper desenvolupat per l'exèrcit.

L'obra no es limita a un detallat catàleg i una excel·lent il·lustració parcial, sinó que vol donar una nova visió dels regnats dels emperadors estudiats. Amb una rigorosa reconstrucció geogràfica i cronològica ha estat possible l'atribució de les monedes a llur seca i establir una ordenació de les emissions, segueix un estudi metrollògic i l'estimació del volum de les emissions, insistint en la reforma monetària d'Aurelià.

Esperem els volums que falten, que segurament es faran esperar, puix el volum del material a estudiar és enorme, són més de 50.000 monedes.

L. Villaronga

GOZALBES, M. Las monedas contramarcadas de Orosis, *Saguntum*, 29, 1995, 167-174.

Entre les monedes estudiades de la seca ibèrica de OROSIS, troba l'autor set amb la contramarca d'un H dintre d'un cercle, que en ibèric llegim per O i és la inicial de la inscripció de la moneda.

La contramarca està col·locada sempre en el mateix lloc, en el coll del cap de l'anvers.

Pel motiu de l'aplicació d'aquesta contramarca arriba l'autor a creure que deu relacionar-se amb l'àmbit de la pròpia ciutat d'Orosis, com un simple comprovant, o regulant, possiblement, alguna inadequació interna del propi numerari en relació amb el circulant.

L. Villaronga

HERRERO ALBIÑANA, Carmen, *Introducción a la Numismática Antigua. Grecia y Roma*. Madrid, 1994, 268 p. + 14 làms.

Aquesta obra ens ofereix un estudi introductori, però aprofundit i de cert nivell, de la numismàtica clàssica greco-romana. És, sens dubte, el fruit de la llarga experiència de l'autora en l'àmbit de la docència i de la investigació universitàries.

L'obra no es circumscriu, però, als aspectes estrictament numismàtics, sinó que va força més enllà tot traçant les línies mestres de la història de la moneda d'aquest període. Amb criteri d'historiador rigorós es conjugen les dades de les pròpies monedes amb les que proporcionen els textos escrits, l'epigrafia i l'arqueologia.

L'obra comença amb la definició conceptual de l'àmbit i de la finalitat dels estudis numismàtics i historiogràfics. L'edat Antiga i continua tractant de l'origen de la moneda, metalls, mineria, sistema d'encunyació, mètodes i tècniques en numismàtica antiga. Segueix un ampli sector dedicat a la moneda grega que resulta certament aclaridor de la complexa panoràmica de la moneda en el extens món grec. A continuació tracta de la moneda romana presentant també una bona síntesis de les seves característiques i evolució històrica. Un repertori bibliogràfic i una bona quantitat de làmines i il·lustracions amb mapes, eines d'encunyació, monedes, llengots, etc. acompanyen l'obra. Hem d'agrair el notable esforç de síntesis realitzat per Carmen Herrero Albiñana en la redacció d'aquest llibre que ens posa a l'abast una bona introducció a la numismàtica greco-romana, que ve a cobrir el buit existent en la bibliografia numismàtica editada a l'Estat espanyol en aquest camp.

Anna M. Balaguer

MARTINI, RODOLFO. *Sextus Pompeius. Li emissionii hispaniche del tipo C.N.MAG, le serie di Eppius e gli «assi» siciliani*, Glauk, Serie Speciale I, Milano, 1995.

Aquesta obra omple un buit de la numismàtica antiga i és desenvolupada sota tots els aspectes numismàtics amb la base àmplia de 1.034 monedes.

L'autor divideix en tres, les emissions de bronze pompeianes.

La primera, amb CN.MAG.IMP, la segona amb EPPIVS i la tercera amb PIVS IMP.

Les monedes de la primera i tercera emissió sempre les hem vist de manera abundant en les col·leccions hispàniques, però no és així en les d'EPPIVS, de les quals mai n'hem trobat cap. Això féu que creierem que eren hispàniques les emissions I i III, però ara amb l'estudi de Martini, veiem confirmat el primer supòsit i no vàlid l'altre. Aquest és l'ensenyament més important que hem rebut d'aquesta obra.

Les primeres sèries de la primera emissió, amb la inscripció CN.MAG.IMP, creu l'autor que foren encunyades per Sextus Pompeius, primer com a «legatus» del seu germà Cnaeus a Còrdova cap a l'any 46 aC, contiua la seva batuda després de la desfeta de Munda, l'any 45 aC, on seguiren en seques itinerants fins a la sortida d'Hispania, essent les darreres potser btudes a Massalia, a finals de l'any 44 aC.

La segona emissió, amb la inscripció EPIVVS LEG i MGN.PIVS IMP, fou batuda entre els finals de l'any 43 aC quan la flota de Sextus arribà a Sicília i la desfeta de Salvidienus Rufus a finals de l'any 42 aC. La seca degué ser siciliana i itinerant.

La tercera emissió, la més nombrosa, amb PIVS IMP i MGN, fou batuda completament a Sicília entre la fi de l'any 39 i el 36 aC en seques incertes sicilianes.

D'aquesta, el catàleg de Martini inclou 818 monedes, en front a les 119 de la primera emissió i 87 de la segona.

Aquesta emissió l'autor la divideix en quatre grups, els dos primers de bon estil i en decadència els altres dos, que acaben en peces bàrbares, que pogueren ser batudes en el sud d'Itàlia en àrees ocupades per tropes de Sextus Pompeius.

L'abundància de les monedes de la tercera emissió fou el motiu d'haver-ne vist a col·leccions hispàniques i això ens féu creure en la seva encunyació a la Península Ibèrica. Però, ara Martini amb el seu estudi de la distribució i circulació, amb les taules de distribució geogràfica i el mapa, ens fa veure que la seva encunyació fou exclusivament siciliana.

A més, són estudiats altres aspectes numismàtics, la metrologia, les monedes partides, l'anàlisi dels metalls amb una sorprenent abundància del plom que arriba al 35%. La iconografia, l'organització de l'encunyació amb un complet estudi dels encunys, les monedes incuses, reencunyades, de plom i les falses.

Una bona il·lustració en vuitanta-vuit làmines acompanya aquest excel·lent treball, modèlic per mateix i que servirà de model per futures investigacions. Com l'autor no considera acabada aquesta investigació, agrairà tota notícia i el coneixement de nous materials.

L. Villaronga

RIPOLLES, PP - ABASCAL, J.M. Metales y aleaciones en las acuñaciones antiguas de la Península Ibèrica, *Saguntum*, 29, 1995, 131-155.

És aquest treball un excel·lent principi de conjunt pel coneixement i estudi dels aliatges emprats en l'encunyació de la moneda antiga d'Hispania.

Comença per una exposició del mètode emprat per la realització de les anàlisis, seguint amb

els resultats i comentaris ordenats per seques, fent una valoració i interpretació global. Dóna després els resultats de les anàlisis d'un nombre important de monedes, un centenar, resultant d'un mostreig de les seques ibèriques, comentant els casos particulars.

Acaba fent un estudi de conjunt, assenyalant en un mapa el repartiment de les diferents composicions metàl·liques de les monedes.

Dels resultats cal acceptar una gran heterogeneïtat del contingut metàl·lic de les monedes, no sol d'unes seques amb d'altres, sinó també dintre de la mateixa seca.

Diuen els autors, que «es presumeix la possibilitat d'establir algunes tendències, que de moment és difícil calibrar en la justa mida».

Acaba el treball amb una valuosa aportació a l'estudi de la procedència dels metalls.

L. Villaronga

VILLARONGA, L. *Denarios y quinarios ibéricos. Estudio y catalogación*, Barcelona-Madrid, 1995.

En la introducción, Villaronga explica el propósito y resultado de este libro. En un principio, el autor se proponía crear un manual, que dentro de una colección de divulgación numismática "*Como coleccionar...*", explicara de forma sencilla un tema numismático. Con ese fin se puso a trabajar en "*Como coleccionar los denarios ibéricos*". Al profundizar en el tema, el estudio que tenía que ser una obra de divulgación, adquirió un alto grado científico, aunque sin perder la claridad de exposición, que tanto anhelaba el autor. El cambio de título era obligado, pasando a denominarse: "*Denarios y quinarios. Estudio y catalogación*".

El libro se divide en dos partes: En la primera, explica las generalidades, tipología, inscripciones, metrología, tesoros, localización de cecas, etc.; En la segunda, el catálogo completo de los denarios y quinarios ibéricos.

Villaronga no sólo describe lo ya conocido sobre los denarios ibéricos, sino que estudia la correspondencia cronológica entre las distintas cecas y emisiones. También estudia el número de cuños de cada emisión, dando como resultado la estimación del volumen de denarios emitidos durante los distintos períodos en los que se acuñan estas monedas de plata. El autor es pionero en la estimación del volumen de las distintas emisiones ibéricas en la Península.

El catálogo está profusamente ilustrado y bien explicado. La rareza es fácil de comprobar al publicar el autor el número de ejemplares conocidos de cada emisión.

En resumen, el libro es algo más que lo que parece indicar su título y felicitamos al autor, a la ANE y al Museo Casa de la Moneda por su publicación.

Manuel García Garrido

MEDIEVAL

BALAGUER, Anna M. «Los ponderales medievales castellanos: Catálogo y documentación». *Gaceta Numismática* 118, 1995, p. 9-42.

De poc serveix, si volem avançar en el coneixement històric, anar remonent sempre les mateixes dades. Es tracta d'eixamplar els horitzons amb aportacions noves. En aquest cas, l'autora ha establert unes noves bases sobre els ponderals monetaris castellans a partir d'una pacient recopilació de la documentació existent. Les noves dades no sols permeten confirmar les hipòtesis ja avançades sobre la distinció entre ponderals i proves, sinó que ens ofereixen elements bàsics per a poder identificar i localitzar els diferents tipus establerts pels ordenaments reials. A l'altra extrem dels treballs confusonarís que tots coneixem, Balaguer recopila, destria i finalment cataloga. I en aquest catàleg apareixen no solament reculls sistemàtics d'exemplars, sinó també nombrosos inèdits que enriqueixen una sèrie fins ara menystinguda i en considerable retard en relació a d'altres països europeus. Una tasca d'extraordinari mèrit que serà d'utilitat i obtindrà el reconeixement de tothom qui tingui una mica de criteri i desig de fer avançar la nostra especialitat, a més de les imprescindibles bases estudioses.

M. Crusafont

BALAGUER, A.M., «La moneda y su historia en el reinado de los Reyes Católicos», *Numisma*, 233, 1993, p. 93-154.

Des de temps enrera el tema de les amonedacions castellanes dels Reis Catòlics demanaven un estudi de conjunt actualitzat i aclaridor. L'existència de dos sistemes monetaris successius dintre d'aquest regnat que adopten ambdós el nom, «excelente» per a designar les seves respectives unitats, malgrat que aquestes corresponguin a patrons diferents, ha ocasionat i ocasiona dificultats d'identificació i també equívocs.

Peraltra banda, resulta que el regnat de Ferran i d'Isabel —que fou innovador i reorganitzador de molts aspectes de les institucions i de la política a Castella— ho fou també per a la moneda. Aquesta adopta, finalment, el patró europeu del ducat per a l'or, tot abandonant el tradicional de la dobla d'origen musulmà que seguia la moneda d'or castellana des del segle XIII.

Hi ha, per tant, dos períodes monetaris ben diferenciats, el que va des de l'inici del regnat (1475) fins l'adopció del ducat (1497) i el que comença a partir d'aquest moment. L'autora divideix el seu treball segons aquests dos grans períodes i dintre de cadascun va esgranant la història de la moneda d'acord amb la conjugació de la informació que dóna la documentació escrita i l'evidència de les pròpies monedes. Així, en el primer període hi trobarem l'explicació sobre la moneda d'or i plata que s'ordena encunyar, els indicis documentals que fan molt versemblant la no emissió de moneda de billó en aquest primer període, la valoració i contingut d'argent de la moneda de billó anterior que circula, la nomenclatura de les espècies monetàries segons la documentació, les primeres disposicions sobre ponderals monetaris, etc. No s'oblida tampoc dedicar un capítol al ressò que tingué en qüestions monetàries la guerra de successió al tron de Castella que enfronta a Ferran i Isabel amb Joana, filla del darrer monarca castellà, els drets de la qual eren defensats pel seu espòs, Alfons V de Portugal, el qual arribà a encunyar moneda titulant-se rei de Castella. Al marge d'aquestes emissions, la guerra donarà lloc a una «amnistia» dels Reis Catòlics als culpables de delictes monetaris (falsificació, extracció de moneda fora del país, etc.) que s'encaminava a guanyar adeptes. També ocasionarà unes expedicions a Guinea per anar a

buscar or, en oberta i beligerant competència amb l'enemic portuguès. La documentació és abundant en aquests aspectes que es deriven de la guerra i l'autora ha tingut la paciència de fer-ne un ampli recull, d'interpretar-la i, en definitiva, d'incorporar-la per a contribuir a un millor coneixement de la història de la moneda.

El segon període, que s'obre amb la important reforma monetària del 1497, és també detingudament analitzat, juntament amb la fabricació dels grans múltiples d'or. Una taula de les valoracions en maravedís de les monedes que circulen a Castella (1471-1503) amb trenta-una entrades és una altra de les aportacions del treball. Un catàleg dels diferents tipus i valors monetaris encunyats a nom dels Reis Catòlics i d'algunes peces «irregulars» en la seva tipologia, però a nom de Ferran i Joana o de Joana i Carles clouen un treball que serà de gran utilitat.

M. Crusafont i Sabaté

BALAGUER, A.M. «Método de análisis de la evidencia y de los hallazgos numismáticos. El Camino de Santiago», *Gaceta Numismática*, 11, 1994, p. 19-36.

Després d'unes reflexions de caràcter metodològic sobre el tractament que cal donar a l'evidència que ens ofereixen les troballes, l'autora sistematitza i recull pacientment la informació disponible de les troballes de monedes medievals foranes, efectuades en la zona peninsular per la qual trascórrer la ruta compostelana.

Es realitzen dues cartografies, una amb les troballes de moneda traspirenca, majoritàriament francesa, i l'altra amb les monedes de la Corona Catalano-Aragonesa i de Navarra. En total es tracta d'una recopilació de trenta-tres troballes que són descrites i referenciades.

S'observa que la incidència de numerari exterior és gairebé insignificant fora de la Via compostelana i també que la major del numerari extern és d'origen francès. S'insisteix en què els indicis que ens donen les troballes no poden ésser interpretats prescindint de les dades que poden donar-nos els pagaments documentats de cada període. En el cas de Navarra, pel qual hom disposa d'anàlisis documentals en aquest sentit, resulta que l'afloració de numerari extern a les troballes no sembla respondre, en línies generals, a la seva circulació, sinó a pèrdues ocasionals de viatgers i peregrins. A Castella sembla que la situació devia ésser semblant, tot i que no pot dir-se amb més seguretat per manca d'estudis prou representatius de les cites monetàries procedents de la documentació. A Galícia, i en dates molt concretes (1145-1200), hi ha indicis que alguns numeraris feudals francesos pogueren tenir cert paper en el circulant.

M.C.S.

BOMPAIRE, Marc. «Le monnayage d'or européen avant Christophe Colomb». *Monnaies d'or de l'Europe avant la découverte des Ameriques*. Museu Puig, Perpinyà 1992, p. 11-30.

Amb motiu de les tradicionals jornades que cada any organitza el sempre actiu Museu Puig de Perpinyà es va triar el tema que encapçala, a causa dels esdeveniments que es commemoraven el 1992. El medievalista Marc Bompaire fou en aquesta ocasió l'investigador

convidat i féu una important disertació sobre la moneda d'or europea abans de les transformacions ocasionades per la descoberta americana. L'autor analitza la difusió dels diferents tipus i la percepció que en tenen els canviadors, analitzant els sempre interessants manuals de mercaderia medievals. Un dels aspectes que a nosaltres ens atragué particularment fou la presentació del dibuix del ral d'or mallorquí de Joan I, una moneda completament desconeguda fins ara. Com és sabut, hom havia, fins ara, suposat que Joan I només havia emès florins d'or al regne mallorquí. El detallat dibuix i descripció que dóna el manual del ral d'or de Joan no permet dubtar que, abans de la introducció del florí, el rei hi havia batut rals, seguint així les emissions del seu pare, Pere III. Una peça a descobrir, doncs, i un altre nou enriquiment de la interessant sèrie monetària mallorquina.

M. Crusafont

CASTILLO CACERES, F., «Notas acerca del tesoro monetario de don Alvaro de Luna en el castillo de Escalona», *Numisma*, 235, p. 61-76.

El autor da a conocer en el ámbito numismático el contenido de dos interesantes documentos sobre el numerario que guardaba el que fue privado de Juan II de Castilla. Cuando el casi omnímodo Condestable cayó en desgracia y fue decapitado, tras un precipitado juicio, sus cuantiosos bienes fueron confiscados. Se conocen dos referencias del contenido del tesoro en moneda que se halló en este momento en el castillo que Álvaro de Luna tenía en Escalona. Uno, es una relación hecha por el obispo González de la Hinojosa en su «Continuación de la Crónica de España del Arxobispo Jiménez de Rada». La otra, mucho más precisa y posiblemente mucho más fidedigna, proviene de una fuente de la administración real, formando parte del inventario que hizo el funcionario Alfonso de Illescas, en relación a la confiscación. Según esta última fuente, con fecha 26 de junio de 1453, se trataba de quinientas cuarenta y ocho monedas de oro de las que trescientas una eran doblas alfonsinas, doscientas dos nobles, tres francos «de pie» y cuarenta y dos piezas varias entre florines, ducados y genovinos.

Fernando Castillo Cáceres en su completo y documentado estudio analiza detenidamente el contenido expresado en ambas fuentes con el propósito de extraer la luz que estas informaciones pueden arrojar sobre un mejor conocimiento de la circulación áurea en Castilla. El autor compara los datos de sus documentos con las evidencias que proporcionan otros documentos de la época y no olvida contrastarlos con las informaciones que nos ofrecen los hallazgos. Se trata, en definitiva, de una buena aportación al conocimiento de las especies monetarias de oro que desde una posición elevada podían atesorarse en Castilla, durante la primera mitad del siglo XV.

B.P.

CRUSAFONT I SABATER, M., «¿Marcas inexplicables en los florines del siglo XV?» AS-24. Sabadell 1995, p. 10-12.

Presentació del florí inèdit de marca cérvol que l'autor atribueix a Barcelona en coherència

amb la hipòtesi plantejada amb anterioritat que les marques acostades al cap de St. Joan que s'adapten al Tresorer General del moment, siguin les indicatives del taller de Barcelona. En aquest cas el florí correspon al curt període en que fou en possessió d'aquest càrrec Bernat Sirvent, 1431-1436, en temps d'Alfons el Magnànim. De la darrera etapa del Magnànim, període en el que sembla consolidat el costum de posar la marca del tresorer, només manca, doncs, el puig cim de l'ir del tresorer Pujades. L'autor conclou en la hipòtesi que aquest florí es degué batre, ja que consten emissions a Barcelona en el període del seu mandat.

A.N.

CRUSAFONT I SABATER, M., «Ponderales monetarios en la Corona Catalano-Aragonesa». *Gaceta Numismática* 119, 1995, p. 5-20.

Nova incursió de l'autor en el tema dels pesals, després del seu «Pesals catalans senzills i múltiples» publicat a A.N. - 20. Si en aquella ocasió es donaven a conèixer i es comentaven prop d'una trentena de peces inèdites, ara se n'aporten vint-i-cinc més, entre ells nombrosos múltiples. Recordem que els pesals múltiples previstos a la documentació medieval no havien estat mai identificats. Ara s'han donat a conèixer peces de dues unitats, de tres, de quatre, de cinc, de vuit, de deu, de vint i de cinquanta. Dels tipus documentats manquen encara els excepcionals pesals de cent, de cinc-cents i de mil unitats. Amb tot, el panorama dels ponderals monetaris catalans, dels quals amb prou feines es coneixien set o vuit tipus, s'ha eixamplat d'una manera tan extraordinària que ha arribat ja el moment de dedicar-hi una monografia, conclusió a què arriba igualment l'autor.

A.M. Balaguer

CRUSAFONT I SABATER, M. «La circulación monetaria en el Aragón medieval a partir de las menciones documentales». *Gaceta Numismática* 114, 1994, p. 37-62.

A partir de cinc col·leccions documentals, l'autor recopila unes 1.500 mencions útils de pagaments dins l'àmbit aragonès, amb la qual cosa pot traçar una panoràmica evolutiva de les formes de pagament i la circulació monetària. Les sèries s'inicien al segle XI i es clouen al segle XV. S'observa una progressiva disminució dels pagaments en espècie des que són clarament predominants al segle XI fins que es fan insignificants des de mitjans del s. XIII. La Moneda d'or té un cert relleu des de mitjans del segle XII a mitjans del XIII, és a dir, en l'etapa del morabatí, cobrint la seva progressiva desaparició el morabatí alfonsí castellà. S'hi observa un espai buit de numerari auri fins a la segona meitat del segle XIV i la reaparició amb el florí sembla que té una durada limitada ja que desapareix a finals del s. XV. La moneda de billó és, doncs, la gran protagonista per a tota l'època medieval. L'autor fa després un interessant estudi comparatiu entre la circulació monetària entre Aragó, Navarra i la Corona catalano-aragonesa, observant-s'hi fenòmens concordants, com ara el hiatus de l'or al segle XIV i d'altres de ben dissonants com el paper inicial de la moneda d'or o el dels pagaments en espècie. Interessant estudi de circulació, complementat amb altres anàlisis metrològiques, de terminologia i metodològiques que constitueixen un pas important per a realitzar una panoràmica rigorosa de les espècies circulants a l'època medieval a partir de dades

estadísticament vàlides. És ben sabut que les cites aïllades i descontextuades poden donar una visió molt alterada de les espècies monetàries realment circulants.

A. M. Balaguer

CRUSAFONT I SABATER, M., «Acuñaciones transpirenaicas de Navarra, Aragón y Catalunya». *Memoria del VIII Congreso Nacional de Numismática* Avilés (1992), Madrid-1994. p. 65-90.

L'autor, que en altres ocasions havia estudiat l'expansió dels catalans vers l'Occitània, abraça ara en un estudi conjunt i per primera vegada totes les accions expansives vers el nord eixides dels regnes peninsulars medievals. S'ultrapassa, ara, doncs l'àmbit exclusivament occità per a analitzar altres tipus de relacions com ara les que es produeixen amb Evreux o la Xampanya des de Navarra. La connexió entre diferents iniciatives i la interrelació entre els pobles de les dues vessants del Pirineu ens obren noves perspectives d'estudi en un tema gairebé verge, no tant sols en l'àmbit numismàtic sinó fins i tot en el de la història general.

A.M. B.

FROCHOSO, R.; MEDINA, A.; IBRAHIM, T., «Datos inéditos de las primera monedas árabes acuñadas en Toledo después de la ocupación por Alfonso VI», *Numisma*, 235, p. 41-45.

Los autores aportan el estudio de un conjunto de monedas de la escasa serie de dirhems de vellón con caracteres árabes que continuaron emitiéndose durante cierto espacio de tiempo en Toledo después de su conquista por Alfonso VI (muhammad 478 aH/mayo 1085 dC). Autores anteriores como Vives, Prieto o Delgado conocieron estas piezas que llevan los años 478 y 479 a.H., pero no pudieron describirlas de forma completa debido a las deficiencias de acuñación de las piezas que pudieron examinar. Hoy el equipo de numismáticos arabistas, formado por los firmantes de este artículo, nos ofrecen nada menos que la descripción completa de cuatro piezas de este grupo que corresponden a los tipos de Vives I.131 y I.132 con una variante de este último. Los autores resaltan la singularidad de que en estas monedas conste además del año el mes en que se emitieron. Ello permite pensar que su acuñación se realizó dentro de los diez meses que separan el yumada del 478 aH del safar del año siguiente.

B.P.

GOMES MARQUES, M.; PEIXOTO CABRAL, J.M.; RODRIGUES MARINHO, J. *Ensaio sobre história monetária da monarquia visigoda*. Porto 1995.

Podríem dir d'aquest llibre que es el saborós fruit d'un fracàs. Efectivament, els autors expliquen que el seu primitiu projecte havia estat promoure un ampli aplec d'estudiosos per

a sostreure la numismàtica visigoda del seu estadi insípid d'acumulació de dades puntuals, de varietats i de petites troballes, i plantejar una nova interpretació. El projecte no va poder arribar a port, però el grup pilot que el promovia ens pot oferir ara els resultats dels objectius que cada un d'ells s'havia proposat per a concórrer a la trobada que es preparava.

Es parteix d'un plantejament exigent: no hi ha cap raó que justifiqui la no aplicació de tècniques punta per a donar resposta a alguns dels problemes que segueixen pendents en l'estudi de la numismàtica visigoda. Estudis metrològics, amb aplecs suficients de pesos, d'evolució de contingut d'or d'acord amb anàlisis no destructives, de circulació monetària aplicant models matemàtics, d'estudi tipològic emprant mètodes de taxonomia numèrica. L'equip d'autors ja s'havia distingit pels seus mètodes pioners en altres estudis sobre numismàtica medieval, com ho varen palesar amb les seves importants aportacions als simposi *Problems of Medieval Coinage in the Iberian Area*. La col·laboració entre tècnics i historiadors havia permès desenvolupar a Portugal un seguit de tècniques d'anàlisi no destructives de metall que els situava a primera línia de la investigació en aquest sector. Fins ara es disposava només de resultats aïllats i esparsos que no permetien afirmacions concloents i molt menys l'aplicació dels mètodes estadístics als resultats obtinguts. Per primera vegada s'ha realitzat una seriació prou nombrosa d'anàlisis per apoderar-se arribar a estudis i conclusions sòlides i aquest és, al nostre entendre, un dels resultats més espectaculars de l'estudi.

Certament aquest no és pas l'únic mèrit del llibre, encara que els autors s'hagin voluntàriament restringit als estudis metrològics i de circulació.

Una seriosa sacsejada, doncs, a l'estancada parcel·la de la numismàtica visigoda, que sumada a la descoberta dels coures en canvia la visió de forma significativa.

M. Crusafont

IBRAHIM, Tawfiq, «Ponderales andalusies» *Numisma*, 233, 1993, p. 39-68 i «Ponderales andalusies (anexo)», *Numisma* 234, 1994, p. 61-72.

L'exemplar i laboriosa perseverància de Tawfiq Ibrahim en la investigació de la història de la moneda andalusina ens proporciona avui una valuosa i nova eina de treball. Es tracta del primer catàleg de ponderals monetaris andalusins i aplega un total de vuitanta-vuit peces. Un nombre certament impressionant, si tenim en compte que amb anterioritat aquest tipus de material era gairebé desconegut o havia passat desapercbut.

Si és ben admirable el pacient treball de recull de les dades i de la informació que ens donen les mateixes peces, efectuat per T. Ibrahim, ho és encara més l'esforç que li ha representat l'estudi, ordenació i documentació de tots aquests ponderals fins a construir, pràcticament «ex novo», un catàleg del qual podran beneficiar-se en endavant tots els estudiosos de la moneda àrbiga.

No acaba, però, aquí la tasca desenvolupada per T. Ibrahim, ja que acompanya el material catalogat d'una sèrie d'explicacions, comentaris i documentades justificacions, que ell anomena modestament «notas», les quals seran, juntament amb el seu catàleg, el punt de partença obligat dels estudis que es facin en endavant sobre la metrologia de la moneda d'al-Àndalus.

Anna M. Balaguer

I GOTI. Catàleg de la mostra presentada a Milà del gener al maig de 1994. Milà 1994.

Un competent equip directiu italo-alemany ha coordinat el treball de 31 investigadors que han dedicat la seva atenció als gots, tant en la seva branca dels ostrogots com en la dels visigots. El resultat ha estat un voluminós i ben editat catàleg que ens aporta una visió actualitzada i conjunta d'aquest poble germànic i un complement de la magnífica exposició pública que es presentà a Milà i que finalment no va poder ésser itinerant com havíem previst els organitzadors. La part numismàtica dels ostrogots fou a càrrec del prestigiós Ermano Arslan, alhora un dels directors de la mostra, i la part dels visigots fou encomanada a M. Crusafont i Sabater. Ambdós completaren la seva exposició-actualització amb un acurat catàleg que sintetitza les fases essencials dels dos amonedaements. Hem de senyalar, també, la important aportació de Gisela Ripoll sobre l'arqueologia visigoda a Hispania.

A. M. Balaguer

LLOBET PORTELLA, J.M. «La circulació monetària a la vegueria de Cervera segons la documentació comarcal (1338-1497)» *Gaceta Numismática*, 115, 1994, p. 51-62.

L'autor publica vint-i-set documents inèdits de l'arxiu de Cervera, seleccionats amb l'objectiu d'oferir un mostreig prou representatiu de les espècies monetàries circulants a la vegueria de Cervera durant l'edat mitjana. S'ha posat especial atenció a donar sempre que fos possible informació sobre equivalències monetàries, un llistat d'aquestes i dels noms de les monedes facilita la consulta.

A.M.B.

MOLL MERCADAL, Bernat. «Ponderales islámicos de bronce hallado en Menorca» *Gaceta Numismática*, 118, p. 5-7.

L'autor presenta dos ponderals de dinar i un de mig dinar. Són tots tres en forma de prisma rectangular i del tipus sense nom propi. Es tracta d'una interessant aportació al tema dels ponderals amb l'avantatge de la informació sobre la seva procedència.

A.M.B.

MOLL MERCADAL, Bernat, «Un cuarto de dirham almohade de la ceca de Mallorca» *Gaceta Numismática*, 117, 1995, p. 63-64.

L'autor publica un quart de dirham almohad de la seca de Mallorca, valor que fins ara no era conegut per a la sèrie mallorquina dels almohades. Aquesta descoberta s'afegeix a la que féu el mateix autor del mig dirham almohad de Mallorca, en un altre treball.

A.M.B.

SEANCE COMMEMORATIVE DU XXXe ANNIVERSAIRE DU CEN. Bulletin Cercle d'Etudes Numismatiques de Bruxelles. Vol. 31. núm. 4 oct-dec 1994.

La solemne sessió extraordinària del CEN tenia per objectiu, en aquesta ocasió d'una banda celebrar el trentè aniversari de la societat i de l'altra lliurar Prix Quinquenal de Numismatique que atorga l'entitat a la Dra. Anna M. Balaguer. El butlletí és dedicat totalment a la sessió científica de lliurament del guardó. Parlà en primer lloc el president de l'entitat, Dr. Marc Bar que féu una breu ressenya del premi, dels seus cinc llorejats i de les cinc medalles exclusives que s'han creat per a cada ocasió, totes elles d'alt nivell artístic. A continuació, la Dra. Simone Scheers pronuncià una elocució que titulà «Homage a Anna M. Balaguer lauréate du Prix quinquenal de numismatique 1994». La Dra. Scheers féu un documentadíssim estudi de l'obra de la guardonada i justificà els seus mèrits per a obtenir el premi justament després de P. Grierson i P. Bastien. Finalment, la Dra. Balaguer prengué la paraula per presentar una comunicació científica sobre «Le monnayage carolingien en Catalogne» mostrant els nexes entre Bèlgica i Catalunya, ambdues en àrees extremes de l'Imperi carolingi. Però l'altre aspecte que crea un nexa d'unió entre els dos països són els estudis de L. De Coster sobre les troballes de Duurstede, que han estat determinants per a poder atribuir amb seguretat a Carlemany les peces carolíngies a nom de Carles, batudes als tallers de Barcelona, Girona, Empúries i Roses. En el transcurs del dinar de cloenda, M. Crusafont en representació de la SCEN i J. Pellicer en nom de la ANE obsequiaren a la CEN per el seu trentè aniversari.

A.N.

STAHL, A. *Merovingiens et royaumes barbares (VI-VIII siècles)*. Fonds Bourgey. Ed. Errance. París 1994.

Les Edicions Errance i la coneguda casa Bourgey de Paris segueixen editant els útils llibres de la sèrie titulada Fonds Bourgey, que recullen, ben organitzats per sèries, els fons que al llarg dels anys ha anat dispersant la prestigiosa firma. En cada cas un especialista és l'encarregat de presentar i organitzar el material. Hom resta immediatament corprès de la gran quantitat de material que s'acumula al llarg dels anys en unes sèries particularment rares com són les emissions bàrbares dels segles VI i VIII. En aquesta ocasió Alan Stahl, ben conegut especialista en el numerari merovingi hi ha afegit un útil repertori bibliogràfic i un comentari preliminar. La part descriptiva comprèn peces vàndales, ostrogodes, lombardes, del Benevent, burgundies, provençals, frisonas, merovíngies i pseudo-imperials. La part més important correspon a la sèrie merovíngia. Diferents índexs i les correspondències amb els catàlegs de referència, acaben d'arrodonir la utilitat i interès d'aquest recull.

M. Crusafont

III JARIQUE DE NUMISMATICA HISPANO-ARABE, Museo Arqueológico Nacional-Museo Casa de la Moneda, Madrid, 1992.

Es tracta de la publicació de les actes de la reunió que s'havia celebrat a Madrid el desembre

de 1990. Donarem compte tot seguit del seu contingut que és precedit per una introducció del que fou coordinador general i impulsor d'aquestes reunions, el malaguanyat Dr. Juan Ignacio Sáenz-Díez.

Conferència inaugural

«Madrid en al-Àndalus», María Jesús Viguera Molíns.

Ponències

«La colección de moneda hispano-árabe del MAN de Madrid», *Carmen Alfaro Asíns*.

«Spanish Islamic Coins in the Collection of the American Numismatic Society and the Society of America», *Michael L. Bates*.

«Les monnaies andalouses dans les collections publiques françaises», *Gilles Hennequin*.

Comunicacions sobre fons de Museus

«Remarks on the North African Islamic Numismatic Collections», *Hanna Kassis*.

«As moedas hispano-muçulmanas da coleção Justino Cúmano numa carta de Pascual de Gayangos», *José Rodríguez Marinho*.

«Le monete hispano-arabe delle Civiche Raccolte Numismatiche di Milano ed il catalogo Castiglioni: nota illustrativa», *Rodolfo Martini*.

«Hispano-arabic coins in the National Numismatic Collection (Smithsonian Institution)», *R.G. Doty*.

«Las monedas árabes del Gabinete Numismático del IEI», *María Soler*.

«Oro hispanoárabe en el Museo Arqueológico de Córdoba» *Juan Ignacio Sáenz-Díez*.

«Los tesorillos de moneda hispano-árabe del Museo Arqueológico de Córdoba», *Alejandro Marcos Pous y Ana María Vicent Zaragoza*.

«Nuevo tesoro hispano-musulmán hallado en la barriada del Parque Cruz Conde de Córdoba», *Rafael Frochoso Sánchez, María Jesús Moreno Garrido y Francisco Godoy Delgado*.

«Revisión de un hallazgo de monedas árabes de Elche (Alicante)», *Carolina Doménech Belda*.

«La colección de improntas del Instituto de Valencia de Don Juan», *Tawfik Ibrahim*.

«Museo Municipal de Sevilla. Fondos islámicos de la colección Gago», *Juan Ignacio Sáenz-Díez*.

«Alcancías hispano-árabes en el MAN», *Marina Chinchilla Gómez*.

«The Coinage of Spain Under the Umayyad Caliphs of the East, 711-750», *Michael L. Bates*.

«Monedas omeyas halladas en el mercado romano de Gerass (Jordania)», *Teresa Marot*.

«Dirhems califales hallados cerca de Alcaudete (Jaén)», *Pedro Cano Ávila*.

«Adiciones al oro del califato omeya de Córdoba», *Tawfik Ibrahim*.

«La monedas de Madinat al-Zahra'», *Rafael Frochoso*.

«Hallazgos numismáticos de época islámica en Crevillente (Alicante)», *Carolina Doménech Belda y Julio Trelis Martí*.

«El Reino de Zaragoza: el interregno 438/1046-441/1049. Algunas observaciones», *José Carlos Abadía Doñate*.

«Un “quirate” almohade anónimo, acuñado en Ceuta», *Almudena Ariza Armada*.

«Una moneda almohade hallada en Ceuta», *Manuel Abad Varela*.

«Los tesorillos nazaríes de la Risca de Macael Viejo», *Salvador Fontenla Ballesta*.

«Transcripción de letras árabes a los principales lenguajes europeos», *Juan José Rodríguez Lorente*.

«La ceca de Toledo con Al-Mamun», *María José Martín Peñato-Lázaro*.

A les sessions de treball de la reunió fou presentada i llegida la comunicació d'A.M. Balaguer, «Troballes i circulació monetària: Corpus de les troballes de moneda àrab a Catalunya (s.VIII-XIII)» treball que fou publicat a *Acta Numismàtica*, 20, 1990, p. 83-110.

A.M.B.

TRAVAINI, Lucia. *La monetazione nell'Italia Normanna*. Roma 1995.

Després d'un seguit de treballs parcials sobre la moneda normanda del sud d'Itàlia, amb un recull sistemàtic també de les troballes, l'autora ens ofereix un estudi global d'aquestes interessants emissions que es produïren a la zona sud d'Itàlia continental i a Sicília, dominis de la dinastia normanda des de finals del segle XI a finals del XII. El llibre trenca una malaurada tradició d'estudis parcials de sèries o tallers o, com a molt, amb síntesi que arribaven a abraçar o bé Sicília o bé la part continental, però mai la totalitat dels dominis normands a una i altra banda de l'estret de Messina. Una de les dificultats per a una anàlisi conjunta i global de la sèrie la constitueix el seu caràcter polimorf, amb emissions i valors en llegendes àrabs i d'altres amb tipologia i caràcters llatins. Calia situar-se amb bon coneixement en ambdós àmbits i cal reconèixer que no abunden pas els especialistes capaços de treballar-los conjuntament. El treball comença amb un desbrossament dels tallers emissors, determinant els que són ben documentats, els dubtosos i els inexistents. Segueix una anàlisi global de la història monetària de l'àmbit estudiat, i a continuació un estudi per sèries metal·liques, amb particular detenció en els interessants taris d'or. L'estudi es clou amb una visió de les falsificacions i encara hi trobarem diferents apèndixs analitzant les troballes, els tipus de llegendes aràbigues, unes taules de concordança entre els tipus descrits i els catàlegs fins ara de referència: Spahr, Cagiati, Capelli i CNI i finalment, una exhaustiva bibliografia on no hi deixen de constar les bases històriques de l'estudi. Només les làmines, amb abundància de dibuixos, resten a un nivell un xic escàs. Per la resta l'obra es converteix immediatament en un llibre bàsic i d'obligada consulta.

M. Crusafont.

MODERN I CONTEMPORANI

CUNIETTI-FERRANDO, A.J., *Historia de la Real Casa de Moneda del Potosí durante la dominación hispana 1573-1652*, Buenos Aires, 1995. 267 p.

El autor nos ofrece en este libro el fruto de largos años de trabajo en los archivos y su profundo conocimiento de la moneda. La buena conjugación de estas dos fuentes de datos suele ser condición necesaria para avanzar con paso seguro en el conocimiento de la historia

de la moneda. Esto es, precisamente, lo que hace Cunietti-Ferrando en esta obra, profundizando en el estudio de la documentación de los archivos coloniales de Bolivia, Perú, Argentina y el Archivo General de Indias de Sevilla. Ello le permite aclarar muchos puntos oscuros, descartar viejas hipótesis, deshacer equívocos y, en definitiva, avanzar. Todo ello hace que el propio autor señale que se trata más de un libro de historia que de numismática. En realidad, el libro va desgranando la historia de la moneda desde la fundación de las cecas de la Plata y Potosí, sus primeras acuñaciones —que a menudo se confunden y son de difícil diferenciación—, sus tesoreros, oficiales, ensayadores y funcionamiento en general, para tratar después de las irregularidades, fraudes y falsificaciones realizadas por mercaderes y oficiales de la ceca y las traumáticas consecuencias que éstas acarrearón. Se tratará más adelante de las reformas monetarias del 1649 y del 1650, de las sucesivas devaluaciones para pasar a tratar cuestiones más estrictamente relacionadas con las monedas mismas, es decir más numismáticas si se quiere y que afectan a cuestiones tipológicas, de atribución, contramarcas, iniciales de ensayadores, etc. El autor completa su trabajo con lo que titula «ensayo de catalogación de 1617 a 1652» de la moneda potosina.

Con la edición de este libro el autor acaba de poner al alcance de todos los estudiosos del período, un trabajo importantísimo para el conocimiento de la historia y de la moneda de una de las cecas más productivas de la Edad Moderna.

B.P.

MURRAY, Glenn, «Guía de los marcos acuñados y ensayadores de la Casa de moneda de Madrid (1615-1868)», *Numisma*, 233, p. 295-390.

El autor emprende la tarea de realizar una investigación sistemática en el terreno tan poco hollado de la documentación monetaria castellana de la Edad Moderna-Contemporánea. Fruto de su importante trabajo en la inagotable cantera del Archivo de Simancas y del Archivo Histórico Nacional de Madrid es el que nos ofrece en este artículo. En él nos proporciona las cantidades de marcos acuñados año por año en monedas de oro, plata y vellón en la ceca de Madrid. Los datos se presentan en una larga serie de tablas donde se procura señalar también si se conoce o no moneda de aquel año, así como las siglas de ensayador y unas observaciones que se acompañan de unas notas en las que hallaremos la completa referencia de los documentos que se ha extraído la información. Estas tablas, confeccionadas para cada metal, se extienden en una primera serie desde el año 1615 al 1730. Desde esta última fecha y hasta el 1868 se realizan las tablas de las monedas de oro y de plata y la información disponible permite dar las cantidades acuñadas por valores monetarios. Esto es el número de marcos acuñados cada año en piezas de un real, de ocho escudos, etc. El trabajo realizado por el autor es impresionante. Nos procuran una pequeña idea del mismo las ciento setenta notas que contienen las referencias de los numerosísimos cuadernos, volúmenes y legajos examinados.

A continuación trata el autor de los ensayadores de la ceca madrileña y nos ofrece en una larga lista todos sus nombres y siglas desde 1615 a 1650, comentándolos después y dando la pertinente justificación documental a cada una de ellas y sin olvidar los datos que nos dan las propias monedas.

El trabajo realizado por Glenn Murray empieza a dar respuesta a uno de los grandes interrogantes que historiadores, economistas y numismáticos tienen planteado: el de los volúmenes de producción.

B.P.

PÉREZ-SINDREU, Francisco de Paula. «El tesoro de Arahá», *Numisma*, 234, 1994, p. 73-110.

El autor estudia con cierto detalle este tesoro hallado antes de 1972, depositado en el Museo Arqueológico de Sevilla y del que sólo había aparecido una escueta noticia del mismo. Se trata de trescientas piezas de plata de las que doscientas ochenta y tres son reales de a cuatro de a dos y reales sencillos a nombre de los Reyes Católicos, correspondientes a las cecas de Sevilla, Granada, Toledo y Burgos. Setenta y tres son piezas de los mismos valores pero a nombre de Carlos y Juana, de la ceca de México y una última pieza es un real de a dos de Felipe II de la ceca de Sevilla.

El autor hace una serie de gráficas y comenta las leyendas y variantes más singulares que encuentra señalando que la fecha de ocultación debió producirse hacia 1591.

Es interesante el conocimiento más aproximado que nos facilita del contenido de este tesoro que no llega a describir pieza por pieza. De todas formas observamos algunos problemas de orden metodológico como son la falta de porcentajes en ciertas gráficas, ausencia de histogramas o confección de gráficos estadísticos para dos o tres pesos solamente.

B.P.

RIPOLLÈS, Pere P. «La Cova de l'Aguila: un taller de falsificadors de moneda (siglo XVII)». *Numisma* 233, 1993, p. 261-293.

Detallat estudi de les 159 monedes aparegudes a la cova esmentada, de les quals hi havia dues monedes romanes, un menut autèntic de Felip III (IV) i la resta diners falsos corresponents a dues fabricacions. El grup menys nombrós (set exemplars) sembla copiar els menuts de Felip II (III) del 1610, ja que es pot llegir a un dels exemplars 101..., probable intent d'imitar la data esmentada. El grup més nombros (149 exemplars) el suposa, amb interrogants, com una falsificació dels menuts de Felip III (IV). En realitat, aquest fals té unes característiques molt més properes als diners de Felip I (II), en concret el cabell fluent i sobretot la forma de l'arbre del revers, les branques del qual tallen en arc la base de la tija central, element molt característic de la fàbrica dels menuts del primer dels Felips.

M. Crusafont

SANAHUJA, Xavier. «Alcover i Riudoms, dues noves seques locals al Camp de Tarragona». *Gaceta Numismática* 119. 1995, p. 39-46.

Després d'un pacient treball de recerca als arxius locals, l'autor ha pogut confirmar l'existència d'emissions locals a Alcover, de la qual cosa hi havia ja alguna notícia no determinant i a Riudoms, en aquest cas una sorpresa, ja que no hi havia cap precedent. La

ja àmplia nòmina de pobles emissors durant la crisi de petita moneda que va patir Catalunya als segles XIV-XVII resta, doncs, ampliada amb dos tallers més, probablement emissors d'incuses seguint en això, com diu l'autor, un comportament comarcal uniforme, resultat de la forta interrelació. Complementa la notícia i la seva anàlisi un apèndix documental amb dotze aportacions inèdites. Sanahuja ha emprès així la única via que ens pot conduir a una reconstrucció definitiva de la història dels numeraris locals: la recerca en els arxius de cada població emissora on comptem amb els antecedents de J. M. Llobet. Una via bona, però extremadament difícil per la pobresa de documents que esmentin aquestes emissions, la dispersió dels fons i, ben sovint, les mancances dels mateixos fons, que han sofert destruccions sensibles al llarg del temps.

M. Crusafont

SANTIAGO FERNANDEZ, Javier de, «La real Casa de Moneda de Linares en el reinado de Carlos II. Aportación Numismática» *Numisma*, 234, p. 153-178.

Interesante aportación al conocimiento de este taller, monetario, cuya existencia es aún ignorada por muchos numismáticos y que viene a completar el estudio pionero de F. Belinchón Sarmiento «En torno a la casa de moneda de Linares» (1691-1719) *Boletín de Estudios Gienenses* num. 111, 1982, p. 55-81 (vease recensión del mismo por A. N. Balaguer en *Gaceta Numismática*, 70, 1983, p. 93-4) que proporcionaba ya sólidos datos documentales sobre la identificación de esta ceca.

Ahora J. de Santiago profundiza en el tema, revista datos e hipótesis y aporta nueva documentación que publica en apéndice. La creación de un taller en Linares se relaciona con la explotación de minas de cobre en la zona y se lleva a efecto por iniciativa de los hermanos milaneses Francisco y Federico Plantanida. Estos firmaron un primer contrato con la Corona en 1690 para explotar las minas y, asociados después con algunos súbditos del propio reino de Castilla, lograron sacar adelante el proyecto de establecer un taller en Linares para acuñar moneda de cobre. Consiguiéndose autorización en 1691, las primeras monedas no aparecieron seguramente hasta 1695. A pesar de las buenas perspectivas la empresa no conseguía los beneficios esperados y los Plantanida se asociaron con un nuevo capitalista, Antonio de la Torre, que acabará siendo el único propietario. El autor expone también que la emisión de moneda no debió realizarse ya después de 1707, a pesar de que el taller no fue oficialmente clausurado hasta el 1719. La cantidad de moneda acuñada no es elevada constando documentalmente 11.106.000 de ochavos, es decir 59.235 ducados, cantidad ciertamente lejana al millón de ducados que la Corona había fijado como límite. Trata, finalmente, el autor de la marca de ceca y concluye que ha de ser L, rechazando la hipótesis anterior de que LS lo fuera también, argumentando que L comienza a aparecer en ochavos a partir del 1695 y ello concuerda con los datos documentales.

El trabajo realizado por J. de Santiago será de utilidad a pesar de faltar en el mismo la descripción e ilustración del material numismático, esto es las monedas que se atribuyen a esta ceca y de las que trata el artículo en definitiva.

B.P.

TAURO DEL PINO, A.; LAZO GARCIA, C., *Dictamen de Don José Rodríguez de Carassa de Orden de Calatrava y Ensayador Mayor del Reino del Perú y de la real Casa de Moneda de Lima*, Ed. Banco Central de Reserva del Perú, Lima, 1990.

Se presenta en la edición el importante documento que para la historia de la emisión de moneda en el Perú colonial representa el informe del ensayador J. Rodrigo de Carassa. La obra fue escrita entre los años 1761-1770 en respuesta a las preguntas que sobre el valor de la moneda, la labor de la casa de moneda y su funcionamiento, los trabajos mineros en el Perú y aún otras cuestiones relativas a la economía y la moneda habían formulado las autoridades de la Metrópoli.

El informe del entonces ensayador mayor del Perú, da cumplida cuenta de todo ello sintetizando su experiencia y conocimientos de primera mano. Todo ello trasciende incluso el ámbito estricto de la fabricación de moneda para incluir datos de interés sobre la circulación monetaria y la administración colonial.

El libro no se limita, sin embargo, a la publicación del documento, sino que en una primera parte A. Tauro del Pino nos ofrece una documentada biografía de Jose Rodriguez de Carassa y un estudio sobre el oficio de ensayador. La segunda parte, debida al conocido investigador de la historia de la moneda en el Perú colonial, Carlos Lazo, se dedica a realizar un estudio histórico crítico del informe de Carassa. Un glosario de los términos especializados que contiene el documento publicado completan esta obra que será esclarecedora y de gran utilidad.

B.P.

TURRÓ, Antoni. *El paper-moneda del Pais Valencià 1936-39*. Catarroja 1995.

Després del seu monumental *El paper moneda català 1936-39* i d'altres treballs d'abast més restringit, l'autor ens sorprèn amb el voluminós llibre que presentem dedicat al paper-moneda valencià de la guerra. I diem que ens sorprèn perquè sembla impossible que una persona sola hagi pogut dur a terme una altra obra de tan ampli abast.

Antoni Turró és un d'aquests casos exemplars de tenacitat sense defallença i de treball sostingut i constant sense cap compensació ni ajut, sobre els quals es basa encara la nostra subsistència com a país. I hom ha de lamentar una vegada més que amb els medis de què avui es disposa, encara una obra així s'hagi de realitzar en solitari i sense un suport clar i decidit. Un ajut que almenys hauria de poder canalitzar adientment l'edició, de la qual encara s'ha hagut de responsabilitzar l'autor, amb totes les conseqüències.

Una de les dificultats més grans d'un aplec i estudi d'aquesta mena és la manca absoluta d'antecedents. És molt dur haver de partir de zero i sobretot ho és quan el camp a abastar és tan ampli, el suport material tan esmunyedís i fungible i encara l'àrea d'estudi tan extensa i relativament allunyada. D'altra banda no es podia esperar gaire més a fer en aquest recull perquè els anys no passen pas en va i malgrat la cura i la bona voluntat dels que fins ara s'han preocupat de la conservació d'aquests testimonis històrics, la recerca d'exemplars s'anirà fent cada vegada amb més dificultat.

L'únic retret que hem de fer a l'autor és el seu entestament en incloure els bitllets falsos i sobretot el fet de donar-los un número en la catalogació. Certament que això no desautoritza l'obra però sí que constitueix un factor de confusió, encara que en el text s'adverteixi del caràcter espuri d'aquestes exemplars.

Amb tot, l'autor ha completat gairebé totalment la panoràmica d'emissions de papermoneda als Països Catalans, ja que les emissions que resten, de l'àmbit baleàric, són ben poc nombroses. Un sector important de la nostra numismàtica ha quedat inventariat i sistematitzat. Cal agrair-ho a l'esforç d'Antoni Turró.

M. Crusafont

VERDEJO SITGES, J., «Aportación a la Casa Vieja Segoviana», *Gaceta Numismática*, 117, p. 65-66.

L'autor ha fet de la petita moneda, humil, però tan plena de contingut històric com les opulents sèries àuries, la seva especialitat. En aquesta ocasió ens dona a conèixer dues peces de Felip III de Segovia, encunyades a martell i per tant del taller que s'anomena «Casa Vieja», i que corresponen a un maravedí de l'any 1601, valor fins ara no conegut, i a dos maravedís del 1602. L'autor publica també una variant de dos maravedís de la mateixa seca de l'any 1623 i per tant, del temps de Felip IV.

A. M. Balaguer

MEDALLÍSTICA

BENAGES PAMIES, J.; LUCENA, O. I BENAGES OLIVE, J., «Medalles dedicades a metges il·lustres catalans. Noves Aportacions» *Gaceta Numismática*, 119, 1995, p. 61-66.

Els autors publiquen i documenten cinc medalles dedicades a metges catalans no incloses en el recull realitzat per J. Cases i J. M. Suñé «Medalles que honoren metges i farmacèutics catalans», *Acta Numismática*, 15, 1985, p. 265-274). Es tracta de les medalles dedicades als següents professionals de la medicina: Xavier Brunet i Caselles; Josep Espriu i Castelló; Pere Tarrés i Claret, Artur Tort i Nicolau i Josep Ventalló i Vintró. Es fa també referència a la medalla dedicada a la Dra. Martina Castells i Ballespir, una de les primeres dones de l'Estat espanyol que es llicencià en medicina. Un patró de fundició d'aquesta medalla fou publicat per Tròtula de Salerno «Medicina in numis», AS (Asociación Numismática Sabadell), núm. 20, 1994, p. 7-10.

A.M.B.